

Турдубаева Б.М.

Жалал-Абад мамлекеттик университети

БИОЛОГИЯНЫ ОКУТУУДА ОКУУЧУЛАРДЫН ОКУУ АРАКЕТТЕРИН МОТИВДЕШТИРҮҮ

Окуу процесси - билимдин, билгичтиктин, көндүмдүн системасын аң-сезимдүүлүк менен өздөштүрүүгө багытталган окутуучунун жана окуучунун биргелешкен, акырындык менен жөнгө салынуучу аракеттеринин жыйындысы. Окуу процесси мугалимдердин окуучуларды жаңы материалдарды кабыл алууга даярдоосунан жана окуучулардын алдына туура максат коюусунан (окутуунун мотивин табуудан) башталат. Ошондой эле буга окуучулардын таяныч билимдерин актуалдаштыруу (логикалык кайталоо) дагы кирет.

Окутуу төмөндөгүдөй 3 бөлүктөн турган процесс:

- билимдерди алуу, баалуулуктарды калыптандыруу жана көндүмдөрдү өздөштүрүү процесси;

- процессти аңдап билүү (кайтарым байланыш);

- практикада колдонуу.

Учурда окутуу процессин окуп-үйрөнүү процессине айландыруу боюнча иштер аткарылууда.

- Жаңы маалымат болбосо, окуп-үйрөнүү да болбойт.

- Ал маалымат окуучу үчүн мааниси жок болсо, окуп-үйрөнүү болбойт.

- Маалымат иштетилбесе, же аңдап билүү болбосо, окуп-үйрөнүү болбойт.

- Билим иш жүзүндө колдонулбаса, окуп-үйрөнүү болбойт.

I. Окуу процессин эки жактуу кароо керек: оперативдүү жана мотивдештирүү.

Окуу процессинин оперативдүү жагы окуучуларга таанып билүү үчүн теориялык билимди, практикалык билгичтикти, көндүмдү калыптандыруу болуп эсептелет. Мотивдештирүү жагы адамдын аракетке карата мамилесин аныктайт. Окуучулардын аракетинин структурасы бири – бирине байланышкан төмөндөгү элементтерден турат. Максат – мотив – аракеттин мазмуну – жыйынтык.

Сабактын максатынын коюлушу жалаң эле мугалимдин алдына коюлган милдет эмес. Ал окуучу менен мугалимдин биргелешкен аракетинин максаты болуу керек. Сабактын максаты таблица, план түрүндө, класстык доскага жазылган негизги билимдин, билгичтиктин катарлуулугу түрүндө жана экранга, плакатка жазылышы мүмкүн. Бүгүнкү сабакка коюлган максат окуучуларга айтылат же сабакта иштин мүнөзүнө жараша чыгат. Сабактын максаты мугалим үчүн да, окуучу үчүн да маанилүү болуп, окуучу ошол сабакта эмнени үйрөнө тургандыгын, кандай деңгээлде, кантип өздөштүрө тургандыгын, дегеле ушул тема анын турмушуна керектүү экендигин сезе билгенде гана окуу процесси максатка багытталган болот. Эгер окуучу окуу материалын эмне үчүн окуп жатканын билбесе, окугусу келбесе, үйрөгүш кыйын. Ошондуктан алгач, окуучунун окуу аракетин уюштуруудан мурун мугалим анын аракетинин мотивин табуусу абзел. Белгилүү чет элдик окумуштуу өзүнө белгилүү мотивдештирүүнүн формуласын чыгарган: «Бир жолу мотивдештирүү он коркутууга, эки кысымга алууга жана алты эстетүүгө барабар». Көрүнүктүү педагог илимпоз И.Бекбоев айткандай, «Традициялык окутууда мотивдештирүү окуунун зарылдыгына ынандыруудан сырткары калыптанат. Окуучунун начар өздөштүргөнүн көргөн мугалим аны кысымга алат, коркутат, канааттандырырлык эмес бааларды коет, чейректин жыйынтыгы менен экинчи жылга калтырат. Мындай учурда мотив окуу үчүн сырткы позицияны ээлеп калат, окуучунун аң-сезимине кирбейт».

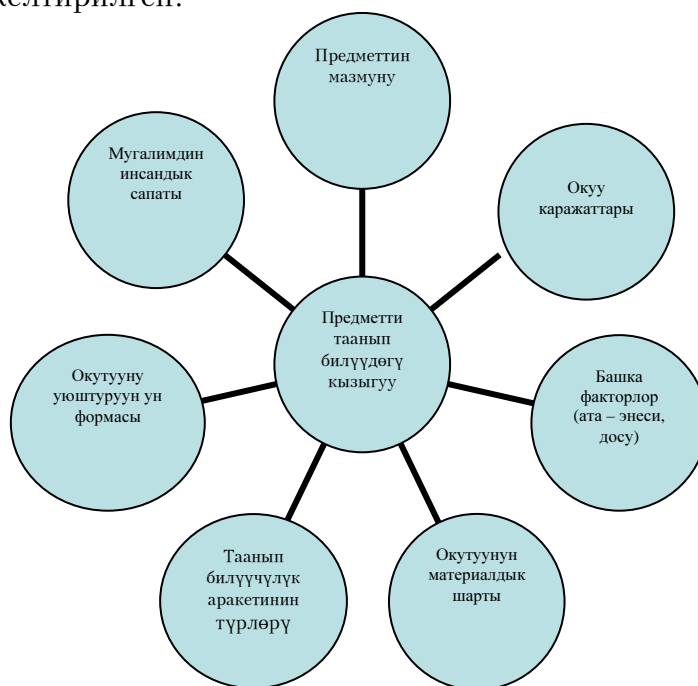
Ал эми учурдагы традициялык эмес окутууда окутуунун максатын иш жүзүнө ашыруу үчүн окуучуларга ички, инсандык мотивди калыптандыруу керек. Мындай мотив түздөн-түз окуу материалынын мазмунун өздөштүрүүгө, окуучунун аракетинин жолун туура табууга багытталат. Бирок сабактын мазмуну кызыктуу жана сабак өзү жагымдуу болушу талапка ылайык.

Реалдуу чыныгы окуу процессинде мотивдердин комплекси аракет этет, бирок алардын ичинде бирөө негизги болот. Сабактын башталышында эреже боюнча мотивдик көрсөтмө берилет.

Ал эми биологияны окутууда кандай мотивдештирүү жолу колдонулат? Дагы эле И. Бекбоевдин айтканына кайрылалы: «Эгер окуучу эркин, чыгармачыл жана жоопкерчиликтүү инсан болууну кааласа жана ошол максатка жетишүү үчүн тырышып аракеттенсе, анда аны «тарбиялабай» эле, «калыптандырбай» эле ага жардам гана берүү зарыл жана ылайыктуу экендигин эскертмекчибиз», - дейт.

Алгач, мектеп окуучуларына биологиялык билимдин практикалык маанисин, адамдын турмушуна керектүүлүгүн түшүндүрүү керек. Ар бир окуучуга жеке окуу-таанып билүү мотивин түшүндүрүү үчүн мугалим жалпы класска окуу максатын коет. Башкача айтканда, мектеп окуучуларына «эмнени окуйбуз?» деген суроонун ордуна «эмне үчүн окуйбуз?» деген суроону койгон туура. Ал мотив окуучунун таанып билүүдөгү кызыгуусуна жараша болот.

Таанып билүүдөгү кызыгууну калыптандырууга таасир этүүчү факторлор төмөндөгү схемада келтирилген:

Таанып билүүдөгү кызыгуунун критерийлерине төмөндөгүлөр кирет: окуучулардын жүрүм-турумундагы өзгөчөлүктөрү, окуу аракетинде активдүүлүгүн көрсөтүшү, ошол аракетте өзүнүн абалын аныктай алышы, кызыккан суроонун пайда болушу.

Окуучунун кызыгуусунан гана окутуунун мотиви өнүгөт, ал мотив окутуунун оң эмоционалдык фонунун принциптерин ишке ашыруу менен тыгыз байланышат.

Таанып билүүдөгү кызыгуу окуунун мотиви катары алгач мектеп окуучулары тарабынан кабыл алынат. Бирок адамдын турмушундагы бардык эле жаңы нерселер аларды кызыктыра бербейт. Качан материал кызыктуу болуп, аны үйрөнүүгө киришкенде гана кызыга баштайт.

Биологияга окуу предмети катары кызыгууну калыптандыра турган

тепкичтерди бөлүүгө болот: ***ар нерсеге кызыгуу, аң-сезимдүүлүк менен кызыгуу, таанып-билүүдөгү кызыгуу.***

Алгач окуучулар биологиялык кубулуштардын маани-маңызына кызыгышпайт, жөн гана сырткы демонстрацияга, ачык көрүнүп турган фактыларга көңүл бурушат. Мугалимге көп суроолорду беришет. Качан гана теориялык жактан жыйынтыктап келгенде, алардын активдүүлүгү азая түшөт. Кошумча адабияттардан кызыктуу фактыларды, кооз сүрөттөрдү издешет. Биологияны бөлөк предметтерден бөлүп карай алышпайт, биология кадимки көп предметтер ичинде кала берет.

Окуучулардагы ар нерсеге кызыгуу убакыт өтүүсү менен аң сезимдүү кызыгууга айланат. Мындай көрүнүш кандайдыр бир биологиялык кубулуштардын себептерин өз алдынча үйрөнө баштаганда чыгат жана биологияга сүйүктүү предмети катары кызыга баштайт. Көп суроолорго өзүлөрү жооп табышат. Биологиялык тажрыйбаларды коюшуп, биология мугалимине жардам бере башташат.

Окуучуларда таанып билүүдөгү кызыгуу болгондон кийин, ошол предмет боюнча нык билим алууга, өз эркин башкарууга, аң - сезимдин чыңдалышына умтулушат, сабакта активдүүлүктөрү күчөйт. Биология предмети боюнча жаратылыштагы байкагандарына теориялык жооп табууга, алган билимин практикада колдонууга аракет жасайт, изилдөө иштерин жүргүзүүгө кызыгат.

Мындай шартта туруктуу таанып билүүдөгү кызыгуу дароо эле калыптанбастан, түрдүү каражаттардын жардамында калыптанат. Ал үчүн төмөндөгүдөй шарттар ишке ашышы керек:

Анын бирөө – өз алдынча даярдануу. Окуу процессинде өз алдынча даярдануунун мааниси түрдүүчө: таанып билүүдөгү кызыгууга башталгыч түрткү, таанып билүүчүлүк аракетти тереңдетүүнүн башкы тепкичи, эмоционалдык эске тутуунун таянычы, сабакта өзүнчө бир күч кубат алуу, эмоциялык абалга келтире турган каражат, көңүл буруу, ойлоо, көңүл бурууну мобилизациялоочу каражат, эркин башкара алуунун күчөшү. Мугалим окуучунун өз алдынча даярдануусу көңүл ачууга айланып кетпөөсүнө көңүл буруусу керек. Ал үчүн мугалим окуучунун өз алдынча даярдануусун ошол сабактын максатына жетүүсүнө пайдаланганы оң. Л.Н.Толстойдун айтымында, «Окуучуларга эмнени окутуп жаткандыгы түшүнүктүү, жеткиликтүү болушу үчүн эки негизги нерсени айтпоо керек, башкача айтканда, ал эч нерсени биле жана түшүнө албастыгын, анын мугалимден начар же кээде андан жакшы билгендигин».

Мугалимдин инсандык сапаты – окутууну мотивдештирүүнүн негизги бир каражаты. Анын усулдук чеберчилиги, адамгерчилик сапаты, өзүнүн предметин сүйүүсү, окуучуларга мамилеси, аларды түшүнүүсү чоң рол ойнойт. Сабакта мугалимдин өзүн алып жүрүүсү, сүйлөгөн сөзүнүн жеткиликтүүлүгү, сабактагы көңүлүнүн ачыктыгы, иш-аракети окуучуларга күчтүү таасир этет. Мугалимдин өзүнүн сабагына жоопкерчилик менен даярдануусу, сабакта окуучуларды активдүү иштегенге үйрөтүүсү, дегеле, жеке инсандык сапаты окуучулардын биологияны үйрөнүүдөгү мотивди тандашына жол ачат. Сабактын максатынын окуучулардын аракетинин мотивине айланышы окуу процессинин маанилүү баалуулугу болуп эсептелет.

Таяныч билимдерди актуалдаштыруу. Сабакта жаңы материалды окуп - үйрөнүүнү баштардан мурда, окуучулар ошол материалды үйрөнүүгө жалаң эле кызыкпастан, түшүнүк ала тургандай уюштуруу зарыл. Мындай жагдайда таяныч билимдерди актуалдаштыруу керек. Ал үчүн өткөн түшүнүктөрдү активдештирүү менен жаңы түшүнүктөрдү калыптандыруунун ортосунда байланыш түзүлөт. Мында мурунку түшүнүктөр таяныч билим катары

кызмат кылат.

Актуалдаштыруу окуучулардын мурдатан өздөштүргөн билимдерин суроо менен жүргүзүлөт. Көп мугалимдер ойлошот: активдештирүү бул - мурдагы эле үй тапшырмасын суроо, термин эле жаңырып калган. Чындыгында андай эмес. «Актуалдаштыруу» деген сөздүн мааниси – ошол учурда билимдин керектүүлүгүн, актуалдуулугун далилдеп, мурунку билимди, эстин аракеттенүү жөндөмдүүлүгүн жаңыртуу. Ошондой эле, актуализацияда окуучулардын сабакка психологиялык даярдануусу жүрөт: темага кызыгууну ойготуу, эмоционалдык каалоосунун болушу, кээ бир окуучулардын жаңы материалды кабыл алууга даярдык даражасына баа берүү ж.б. Актуализация – окуучуну жөн эле сураганга караганда кең маанидеги түшүнүк. Актуализацияга мугалимдин окуучулардын билим деңгээлин текшерүүсү, өткөн материалдарды кайталоосу, предмет ичиндеги өткөн түшүнүктөр менен жаңы түшүнүктөрдүн байланыштарын аныктоо ж.б. кирет. Мында окуучу мугалимдин түшүндүрүп жаткан материалдарын аң - сезимдүүлүк менен кабыл алат.

Кайталоо – окуу процессинин зарыл составдык бөлүгү, көпчүлүк окуучулар материалды дароо кабыл алышпайт, бир нече жолу кайталагандан кийин түшүнүшөт. Бул процессти туура уюштуруудан гана билим өз деңгээлине жетип, бекемделет, тереңдетилет. Бекеринен, «кайталоо – окутуунун энеси» деп аталбаса керек. Туура уюштурулган кайталоодон мурдагы түшүнүктөр жаңыланып эле калбастан, аң сезимге сиңимдүү болот. Окуучулардын алган билими улам окуп, кайталап, бекемдеп турбаса кызматын жоготкон органга окшоп, унутулуп калат. Кээ бир мугалимдер түшүнүктөрдү куру бекер кайталатып, жаттатып, «кайталоону – окутуунун өгөй энесине» айландырышат.

Улам бышыкталып, бекемделип турбаган билимдин, көп өлчөмдөгү, информациянын пайдасынан зыяны көп. Окуучуга жукпаган билимдин үстүнө улам жаңы түшүнүктөрдү кошо берүү – билим берүү, окуп - үйрөнүү болбойт. Бул жөн гана мугалим өзүнүн милдетин аткарып жаткан менен барабар. Улам бышыкталып, бекемделип турган билим жаңы түшүнүктөрдү өздөштүрүүнүн таянычы.

Окуу материалын күндөлүк кайталоону уюштуруунун эки негизги жолу бар. *Биринчиден*, кайталап жаткан материал бүгүнкү жаңы өтө турган тема менен байланышы болуусу керек. Кээде мугалим бүгүнкү темага байланышы жок эле түшүнүктөрдү кайталап сурай берип убактысын кетирет. Мындай механикалык, жөн эле кайталоо окуучунун аң сезимине белгилүү зыяндуулукту алып келет, материалды өздөштүрүүнүн системасын, логикасын бузат. Жаңы тема өткөнгө убакыт аз калып, тема менен тааныштыруу ирээтинде эле болуп калат да материалды өздөштүрүү үй тапшырмасына жүктөлөт. Окуу материалын сабак мезгилинде гана өздөштүрүү керек деген талап бузулат. Ошондуктан биологияны окутуунун Европалык стандартында сабакты биологиялык түшүнүктөрдү өнүктүрүү боюнча пландаштырып өтүшөт. М.: морфологиялык же анатомиялык түшүнүктөрдү өнүктүрүү сабактарын өтүп жатышса, мурдагы темалардан ошол түшүнүктөргө туура келген билимди гана бекемдешет да, бүгүнкү теманын өздөштүрүлүшүнө шарт түзүшөт. Бул кайталоону уюштуруунун *экинчи* жолу болуп эсептелет.

Мында өткөн түшүнүк менен калыптандырылып жаткан түшүнүктөрдүн ортосунда логикалык байланыш болот. Кайталанылып жаткан материал жаңы материалга көз каранды жана окуучуларга түшүнүктүү болушуна жардам берет.

Кайталоонун мындай катарлуулугу окуу куралындагы темалардын, параграфтардын катарлуулугуна туура келбейт, бирок биологиялык түшүнүктөрдү өнүктүрүүнүн логикасына ылайык. Ошондуктан логикалык кайталоо – кайталоонун эң жогорку чекке жеткен формасы. Мында жалпы биологиялык курсту же ошол предметтин тиешелүү бөлүгүн гана кайталашы мүмкүн (предмет ичиндеги жана предмет аралык байланыштар түзүлөт).

Кайталоонун бардык түлөрүндө мугалим окуучулардын билим деңгээлине баа берет. Кайталоо жана текшерүү экөө үзгүлтүксүз байланышта, бирөө предмет болсо экинчиси - анын көлөкөсү.

Окуучулардын билим деңгээлин текшерүүнү туура уюштуруунун көп тарбиялык жактары бар. Окуучулардын жоопкерчилигин, милдетин көтөрүп, коомдун нравалуу, татыктуу мүчөсүн тарбиялашат. Жоопкерчиликти сезген ар бир окуучу ошол класстын жогорку маданияттуу деңгээлин түзөт.

Адабияттар:

1. Бекбоев И.Б., Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. – Бишкек: Педагогика, 2004.
2. Бекбоев И.Б. Педагогикалык процесс: Эски көрүнүштөр жана жаңычыл көз караштар. - Б., 2005.
3. Байгазиев С. Мугалимге жети кат, – Бишкек, 2008.
4. Закиров Ж.З., Давлетова И.С. Адам, 9 кл. - Б., 2002.
5. Кашлев С.С. Современная технология педагогических процессов. – М., 2000.
6. Кларин М.В. Инновация в мировой педагогике. – Рига, 1995.